

elő vizsgák és eredmények után pályázhatnak a kincstári hivatal állásaira. A javaslat alapján rendelte el a kamara az 1724-ben Szélaknán létesített bányaiskola tanulmányi rendjének átalakítását és léptette életbe 1733-tól alkalmazását. Ez az addig lazán összefüggő oktatási szervezet kapta meg III. Károly 1735. június 15-ével keltezett alapítólevelét, amellyel ténylegesen kincstári oktatási szervezetet hozott létre és amellyel megkezdődött a magyarországi bányatisztképzés, ezzel a magyarországi bányászati felsőoktatás.

Az iskola rendszabályait az alapítólevelé nyomán újjálag Lauer János, a későbbi selmeci kamaragróf állította össze. A vezető tanár – Mikoviny Sámuel – mellett öt „instruens” végezte az oktatást, akik aktív bányatisztek voltak és mellékállásban foglalkoztak a hallgatókkal, akiknek számát nyolcban határozták meg. Christian Heupel körmöci kohóigazgató 1735. augusztus 9-én levélben tett javaslatot báró Mitrovskynak Selmezbányán, hogy az expektánsok kiképzése miképpen történjék. Javasolja a folyamatos betanítást, amikoris azokat, akik a mérést akarják tanulni a bányatisztekhez, akik a zúzást, azokat a zúzók felügyelőseihez, a kezelést tanulókat a kémlesekhez osszák be.

A tapasztalati tudás megszerzésének folyamata, a tudományfejlődés meg a munkamegosztás nyomán elkülönülő szakismeretek, ezek anyagának oktatható formába és tartalomba rendeződése, a munka- és hivatali helyeken szerveződő egyedi oktatásokból intézményi formába történő fejlődés a magyarországi bányászat műszaki oktatásának klasszikus fejlődési folyamatának tükröi. Az expektánsképzésből bányatisztképző, majd Akadémia, főiskola utóbb egyetem, a magyar bányászat évszázados igyekezetét tükrözi annak érdekében, hogy a föld értékes anyagai az ember adottságai figyelembevételével a tudomány sokrétű felhasználásával technikailag magas fokon, legyenek termelésbe vonhatók.

Dr. Krisztián Béla

Szeder Fábián iskolái és tanárai

Szeder Fábián János benedekrendi szerzetes és tudós tanár, palóckutató s a szakírányú magyar néprajzi érdeklődés egyik elindítója, Hont megye szülötte. Az újabb kutatások alapján megbízható dokumentumokkal igazolható a neves egyházi személyiség pontos születési helye és ideje, valamint a család itteni kapcsolata. Bár írásunk tárgya Szeder Fábián iskoláinak, tanárainak bemutatása, bevezetőként mégis említést kell tennünk a születéssel kapcsolatos tudnivalókról. Mert ezek mindeddig nem voltak egyöntetűek.

Néhány tanulmányban és kiadványban Érsekújvárt említik szülőhelyként. A Magyar Néprajzi Lexikon 4. kötetében (Bp. 1981) pedig az olvasható, hogy Szeder Fábián 1794-ben született. A Besztercebányai Állami Levéltárban őrzik Csáb község plébániájának régi anyakönyveit. Az 1784. év adatait tartalmazó születési anyakönyv 81. lapján 5. szülőtként jegyezték be a gyermek Szeder Jánost. Eszerint 1784. június 23-án született, s a keresettségben a János és a László nevet kapta. A Fábián később felvett szerzetesi név. A szülők neve Szeder Imre és Brogyányi Erzsébet, mindketten nemesemberként szerepelnek az anyakönyvben.

A további bejegyzésekből tudjuk, hogy Szeder Fábiánnak több, Csábön született testvére is volt. Név szerint: Erzsébet (1783), József Imre (1787), László Imre (1789), Imre (1791), Mihály András (1793), István (1795) Anasztázia Judit Erzsébet (1801).

A Szeder család tehát 1810-ig minden valószínűség szerint Csábön élt, hisz itt anyakönyvezték a gyermekeket. Hogy a család mikor költözött innen el, nem tudjuk. 1809-

ben meghalt Szeder Fábián édesanyja, de a halottak anyakönyvében nem találtunk erről feljegyzést. Valószínű, hogy ekkor már nem élhettek Csábon.

Vajon mikor és hogyan kerülhetett a Szeder család egyáltalán Csábra? Mert erre felé ilyen nevűeket sem előbb, sem később nem jegyeznek az anyakönyvek. Az 1755-től vezetett első csábi anyakönyv felsorolja a falu plébánosait is. Innen tudjuk, hogy bizonyos Szeder János 1774-től 1799-ig volt a falu papja. Talán az ő révén került ide Szeder Fábián apja, mint mészáros.

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában őrzik azt a kériratot, melyben Szeder Fábián saját életének főbb eseményeit foglalja össze. Ebben többek közt az alábbiakat írja: „1784-dik esztendőben 24. Júniusban Csábon Nagy-Honth vármegyében születtem. Atyám Imre, kitanult mészáros, most is életben van; Anyám, Brogyányi Erzsébet, Duna-Patai, Solt vármegyei születés, ki 1809-ben meghalt. Atyám atya Tejfaluból, Csallóköz azon részéből, mely Poson vármegyéhez tartozik, költözött ki.” (Jelzetszám: K 1237:57.)

A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtárban is megtalálható Szeder Fábián töredékes önéletrajza. A Chronológiám című kéziratban többek közt az áll, hogy jeles szülöttünk 1789-ben Csábon kezdett iskolába járni „Csomordányi alatt”. 1790-ben ugyanitt tanult Raj József tanítónál. Szeder Fábián – a család lakóhelyét ismerve – csábi gyermekként tanulhatott az érsekújvári, a komáromi, az esztergomi és a pozsonyi gimnáziumban.

Az önéletrajzból tudjuk, hogy gimnáziumi tanulmányai előtt 1791-ben és 1792-ben Naszvadon tartózkodott, ahol „otthon tanuló” volt. Naszvadi tartózkodásával kapcsolatban eddig nem sikerült pontos adatokhoz jutnunk.

Újvári iskolájáról csupán néhány rövid feljegyzést találunk, elsősorban a Chronológiám-ban. Itt így írt: „1793. Eszt. Újvárban Parv. Szállás Bogdánynál. 1794. Uo. Principista Babilovicsnál.” Néhány sorral alább így folytatja: „Érsek-Ujvárban Principista Szomolányi Fülöp Prof. alatt, szállásom Babilovics János Senátornál Magyar Ország Geophiája, melyet akkor tanultam, most is meg van kezem írásában.” (Jelzetszám: BK 80/I/4d)

Tudjuk, hogy az ellenreformáció idejében nagyon sok olyan közép szintű iskola alakult, amely rövid életű volt, s létezésükről ma már szinte semmit sem tudunk. A gimnáziumok hat osztályból álltak, az első osztályban a parvisták, a másodikban a principisták tanultak. Ilyen iskola lehetett az újvári is, amely később minden valószínűség szerint megszűnt.

Szeder Fábián iskoláztatására a szülők nagy gondot fordítottak. Talán ezzel magyarázható az is, hogy időnként más-más iskolába járatták. Így került 1795-ben a komáromi gimnázium grammatikai, azaz harmadik osztályába. Itt volt syntaxista, illetve negyedikes diák is. A Pannonhalmán őrzött életrajzi Chronológiában találunk néhány olyan sort, amely a komáromi iskolára, illetve tanárookra vonatkozik. Feltétlen érdemes erre odafigyelnünk, mert frappáns, tömör jellemzések is ezek egyben. Fény derül belőlük többek közt a diák Szeder Fábián érdeklődési körére, jellemére, s mindarra, ahogyan ő tanárait látta.

A komáromi tanárok közül Jöger Józsefet és Varga Mártont emlegeti Szeder. Az utóbbiról részletesebben is ír: „Komáromban Grammatista és Syntaxista Varga Márton alatt. Ez a' tanítványi iránt igaz kemény Tanító a' legnagyobb buzgósággal járt el hivatalában. Magyarul annyit tanított, mint deákul. Sok magyar verset tanultatott meg velünk Gyöngyösiből és egyebekből, tanítványait a magyar nyelv becsülésére egész hévvel serkentette. Iskolai szabott óriásit gyakorta egy-két órával megtoldotta. Maga egészen a tudományoknak élve, tanítványainak is mindent fejekbe akart önteni.”

A következő éveket Esztergomban töltötte Szeder Fábián. Az említett kéziratban többek közt az alábbiakat olvassuk: „1797. Esztergomban jártam az V^{dik} Iskolát, mely akkor a' Poésis volt, Révay alatt. Ez a' fáradhatatlan nagy ember egész erejével azon

volt, hogy tanítványiból deák, magyar Poétákat, és Calligraphusokat tegyen, sőt néhányat rajzolni is tanított. Ennek sem volt elég a szabott órákat az Iskolában tölteni, tél által gyertya világnál is tanított. Hasonló tűzzel ügyelt a' rendszabásra, templomi énekekre, magaviseletre. Haragra könnyen felpattant, és büntetésre hajlandó volt, hanem sokkal kisebb mértékben, mint Varga Márton. A' szorgalmas tanulókat könyvekkel és pénzzel ajándékozta."

A következő két esztendőről is megemlékezik Szeder. Így ír: „1798. 1799. Szinte Esztergomban voltam, és pedig két esztendeig a' VI^{dik} Iskolában, akkor Retorikában Kulcsár István alatt. Különös érzést gerjesztett bennem ezen mérsékelt indulatú férfiúnak szelídsege, midőn Varga keménységét és Révay hevesességét három esztendeig éreznem kellett. Ez a' két esztendő, melyet Kulcsár alatt töltöttem, egészen kipihentetett. Tanítás módja annál fogva különös volt ránknézve, hogy diskurálva, és mintegy mesélve tanított, tőlünk azonban csak a' dolgok velejét kívánta meg, a' miről ő fél óráig perorált, azt velünk néhány szóval mondatta el, és soha sem volt még a' gyenge felelettel is megelégedve. Amint eszébe jött, hol magyarul, hol deákul adta leczkéit; hanem a feleleteket többnyire deákul kívánta. A' magyar nyelv iránt való buzgóságot, melyet Varga és Révay gerjesztett bennünk, Kulcsár annak módjával nevelte, főképp Faludiból, Anyosból kellemesen declamált versekkel. Becsület érzésre szoktatta tanítványait, mellynél fogva őket a' tanulásban szorgalomra és magaviseletekben illendőségre hozta."

Az akademián őrzött önéletrajzában még elmondja, hogy Esztergomban Révai Miklós kedveltette meg vele a mértékes verselést, minthogy az előző három év alatt csupa rímes verset olvasott. Majd ezt fűzi még hozzá a visszaemlékezésekhez: „Itt is szinte divatja volt a magyar nyelvnek, mellynek is én egész buzgósággal hódoltam."

Révai Miklósról egy későbbi írásában is megemlékezik. 1835-ben, a Tudományos Gyűjteményben harmadszor is meglelet palóc-értekezések Bevezetés-ében így ír: „1795-ben ama nagy Révai volt 5-dik scholabeli tanítóm. Ő a deák nyelv mellett a magyart is mód nélkül sürgette, és velünk iskolánkon kívül magyarul beszélt. Én minden igyekezetem mellett sem lehettem még akkor képes egészen elnyomnom a' Palócz szőejtést, a' miért is a' tudós figyelemmel tartott, s le is írt sok szavat, és szőejtést utánam, és gyakorta intett, hogy becsben tartsam a' Palócz magyarságot; mert sok elrejtett kincse van benne anyai nyelvünkéből."

A palóc nyelvjárást is minden valószínűség szerint Csábon, a szülőfaluban sajátította el Szeder. Kitűnő mestereinek munkája pedig egy életen át végigkísérte őt. Hisz maga is kitartó, szorgalmas, becsületes és példamutató ember volt. Művelt pap, aki foglalkozott nyelvészettel, irodalommal, versírással, kertműveléssel stb. S ami ennél még fontosabb: nevelt és okított maga is, ismereteit nagy buzgósággal igyekezett átadni másoknak is.

A következő két évet Pozsonyban töltötte Szeder Fábián. „A' Posonyi Akadémiában tanultam – írja életrajzában – az első esztendőbeli Philosophiát, Stipescistől, históriákat Belnaytól, és Mathesist Hadalytól. Reményltem, hogy hogy itt is Vargákra, Révayakra, Kulcsárookra találok, kik nem csak deákul, hanem magyarul is fognak leczke közt szólnalni; hanem ez nem lévén meg, annál inkább fájlalni kezdtem volt Tanítóimat, mennél inkább tapasztaltam, hogy új Tanítóim talán magyarul sem tudtak. Könnyeztem, midőn Varga eleinket Szkittyából kihozta, és az úton szerencsésen csatáztatta, örömben, hogy én ama nagy embereknek unokájok vagyok – egész lélekkel a magyar előidőben éltem – gyűlöltem az ágyut, puskát; pajzsot, nyilat, párduczbőrt tiszteltem – és ime Philosophiában, ahol még nagyobb lelket sejtettem, mint a millyen Grammaticus professoromban volt, Belnay dicső eleinket egész monotóniával dictálta Hunniából és Lapóniából hozza ki minden dicsőség nélkül. Ez engem egészen elszomorított, ugyan azért is a 100 évre terjedt históriát minden tűz nélkül tanultam."

Hasonlóan vélekedett pozsonyi tanáiról egy másik önéletrajzában is: „1800-ban a Posoni Acadeimiában Logicát és 1801-ben Physicát hallgattam. Derék tanítóimat, mivel nem voltak magyar literátorok, akkor becsülni nem tudtam, sőt Gubernátort sem a magyar literatura Professorát, mert Varga, Révay és Kulcsár lelkét nem sejtém benne.”

A pannonthalmi levéltárban fennmaradt Szeder Fábián pozsonyi diákkori jegyzete. Fizikai jegyzetsorai példás diákra vallanak, aki füzetét, illetve füzetlapjait szép rajzokkal illusztrálta. Ezek a jegyzetek latin nyelvűek, hisz – amint az a fentiekből is kitűnt – az iskola oktatási nyelve is a latin volt. Szedernek bizony csak órák közt vagy egy-két lelkesebb tanár óráin volt lehetősége anyanyelvét használni. Az otthonról hozott tűz azonban nem aludt ki. S ezt szeretett tanárai közül is táplálták benne néhányan.

1804-ben lépett be Szeder János a bencés rendbe, majd Győrött és Pannonthalmán folytatta teológiai tanulmányait. 1808-ban szentelték pappá. 1832-ig a rend gimnáziumaiban tanított maga is, többek közt Pannonthalmán, Esztergomban, Győrött, Komáromban, Nagyszombatban és Sopronban. 1832-től pannonthalmi levéltáros és könyvtáros, 1841-től pedig a rendi birtok jószágkormányzója volt Komáromfűssön. 1859-ben húnyt el. Sírja a fűssi temetőben van. Mindkét helyen – Csábon és Komáromfűssön is – emléktáblát állítottak tiszteletére.

Csáky Károly

Egy vidéki tanító helyzete a millennium évében

A matolcsi református egyházközség presbitériuma (mely egyben az iskolaszék szerepét is betöltötte) gyakorta foglalkozott iskolai oktatást érintő kérdésekkel. Nem volt ez alól kivétel a millennium éve sem, amikor is a korabeli jegyzőkönyvek¹ tanúsága szerint az alábbi esetek kerültek az egyháztanács elé – jól jellemezve a falusi tanító helyzetét.

1896. március 24-én a tanítói fizetés rendezéséről hoztak határozatot a presbiterek. E döntés érdekessége, hogy jegyzőkönyvileg rögzítették a tanító kötelezettségeit is.

Jegyzőkönyv

Felvétetett az egyháztanács 1896. év március 24-én tartott gyűlésének határozata felett. Jelen voltak az alulírott egyháztanácsosok.

Tiszteletes Erdős Ignác h. lelkész² a gyűlést megnyitván előterjeszti, miszerint a f. é. nagytiszteletű egyházmegyei látogatóság által felhívatott egyháztanácsunk arra nézve, hogy az 1892. évben eszközölt tanítófizetés felemelés folytán változás alá jött tanító díjlevelet törvényes alakban állítsa ki, s azt jóváhagyás végett a nt. egyházmegyei hatósághoz terjessze fel.

Határozat:

A kérdéses egyik tanítói díjlevél kiállításához egyháztanácsunk egyhangúlag hozzájárul, s annak a következőkben egybeállítását elhatározza.

¹ A presbitéri jegyzőkönyvek 1863-1900 között kelt példányai Fülep István tulajdonában vannak.

² Erdős Ignác helyettes lelkész vezette a presbitéri gyűléseket mindaddig, míg az aktív tevékenységtől visszavonulóban lévő (s már hosszabb ideje szolgálatképtelen) Csipke Mihály helyét Székely Ádám – korábbi misztótfalusi lelkész – 1896. június 21-én el nem foglalta. A lelkészváltás megsürgetése ügyében egyébként 1896. március 12-én hozott határozatot az egyháztanács, hiszen – mivel „Erdős Ignác helyettes lelkész úr az összes lelkészi teendőikkel megbízott, ... az iskola vezetésében nagy részben akadályozva van...”